

Шляхи вдосконалення професійної рефлексії вчителів проектних класів «Інтелект України»

Професійна рефлексія є значущим джерелом самовдосконалення вчителя, оскільки її результатом стає переоцінка рівня власної педагогічної майстерності, суспільних вимог до вчителя, шляхів професійного розвитку.

Аналіз сучасної наукової літератури дозволяє визначити досить активний інтерес дослідників до проблеми професійної рефлексії. При цьому загально визнаними залишаються класичні орієнтири стосовно суті цієї наукової категорії, яку К. Чернова вважає психологічною основою саморегуляції людиною діяльності, що виявляється в усвідомленні нею себе як об'єкта управління (Я-виконавець) і суб'єкта управління (Я-контролер), який планує, організовує та аналізує власні дії [9]. М. Савчин та М. Студент обґрунтовують роль рефлексії у професійному становленні особистості, визначаючи при цьому, що саме завдяки рефлексії людина здатна оцінювати діяльність із погляду перспектив успіху, корегувати її з урахуванням різних норм, відчувати себе відповідальним за можливі результати, передбачати її наслідки для себе та оточуючих [7, с. 137 – 138]. Зауважуючи на актуальності рефлексії для професійної самореалізації майбутнього вчителя, Л. Рибалко узагальнює природу цього утворення: як *здатність* мислити (осмислення потреби і результатів професійної самореалізації); *свідомий процес*, що позитивно впливає на усвідомлення майбутнім фахівцем необхідності найповнішого саморозкриття в процесі фахової підготовки; *самопостереження* (метод професійної самореалізації); *здібність* звертатися до власної «самості», аналізувати знання про власне «Я», що дозволяє прискорювати процес професійної самореалізації; *вихід* за межі безпосереднього; *самостворювальний процес*, оскільки породжує нові знання про власні можливості професійної самореалізації [5, с. 265 – 266].

Особливо необхідною у професійному аспекті визначається рефлексивна діяльність для вчителя, оскільки його професія вимагає постійного рефлексивного аналізу педагогічних ситуацій, розуміння контексту як власний дій, так і дій іншої людини. Визначаючи важливість рефлексії для професійної діяльності працівників психолого-педагогічного напрямку, науковці зосереджують увагу на дослідженні особливостей педагогічної рефлексії. У дослідженні Г. Єрмакової педагогічна рефлексія представляється інтегративною якістю особистості, що виявляється у рефлексивній поведінці на основі рефлексивних знань, ставлення до рефлексивних умінь та рефлексивної діяльності. Науковець зауважує, що знаходження педагогом нового сенсу власної діяльності через осмислення власної позиції в проблемно-конфліктній ситуації позначається на розвитку професійної рефлексії [3]. А. Бізяєва педагогічною рефлексією визначає здатність педагога до аналізу, осмислення й конструювання ціннісної основи своєї діяльності, заснованої на відображенні себе як суб'єкта діяльності, особистості й індивідуальності в системі суспільних відносин, що виявляється у сформованості компонентів: соціального (аналіз підстав власних соціальних взаємодій з учнями), предметно-змістовного (аналіз власної професійної діяльності в навчанні учнів), власне рефлексивного (аналіз власного професійного саморозвитку) [1].

Досліджуючи рефлексивну позицію педагога, О. Стрига визначає це поняття як якість, що виявляється у здібності особистості до самоаналізу, самоосмислення, переосмислення; стимулює процеси самосвідомості, збагачує «Я-концепцію» та є важливим фактором власного самовдосконалення [8]. Науковець зауважує на позитивності рефлексії для набуття людиною важливих у професійній реалізації якостей: цілісності, динамізму внутрішнього життя, стабілізації та гармонізації емоційного світу, мобілізації вольового потенціалу та уміння ним гнучко керувати.

Вагомим з огляду на проблему рефлексії в педагогічній практиці вважаємо праці М. Марусинець, в яких науковець торкається проблеми

рефлексії діяльності вчителя початкових класів. Так, у змісті і структурі професійної рефлексії цієї категорії вчителів дослідниця виокремлює такі компоненти (аксіологічний, ціннісно-мотиваційний, інструментальний, когнітивний, операціонально-технологійний, емоційно-оцінний), обґрунтовуючи таку свою думку тим, що саме ці компоненти обумовлені функціями педагогічної діяльності вчителя. [4].

Отже, рефлексія у педагогічній діяльності представляється процесом усвідомлення та осмислення педагогічних проблем, їх аналізу та визначення нових шляхів та перспектив їх вирішення. Високо оцінюючи авторські підходи до проблеми професійної рефлексії, зокрема у педагогіці, однак, визначаємо необхідність дослідити ті її аспекти, що стосуються практичних педагогічних експериментів, зокрема діяльності вчителя у межах програми «Інтелект України».

З огляду на це **метою статті** є представлення й аналіз шляхів вдосконалення рефлексії професійної діяльності вчителів початкових класів, які працюють у проектних класах за програмою «Інтелект України».

Класичним уявленням про процес рефлексивної діяльності є представлення його перебігу в теорії С. Рубінштейна. Науковець виокремлює психологічні механізми здійснення рефлексії: зупинку, фіксацію, відсторонення, об'єктивізацію, згортання, пояснюючи при цьому їх суть:

- зупинка дозволяє припинити діяльність у ситуації, пов'язаній з відсутністю способів її вирішення. Причиною цього може бути суб'єктивне сприйняття неможливості вирішення усвідомленої проблеми в даних умовах або упевненість, що вирішення проблеми відомими способами буде неефективним;
- фіксація дозволяє проаналізувати хід і результати попередньої роботи та сформулювати судження (при цьому часто відбувається висловлення вголос);
- відсторонення реалізує здатність бачити свої дії в ситуації та перебудувати її образ у залежності від вільно обраної позиції;

- об'єктивація здійснюється шляхом аналізу власних дій у системі множини можливих, оновлення минулого досвіду та конструювання моделей майбутнього – при цьому відстежуються причини та можливі наслідки цих дій, здійснюється переконструювання ситуації;
- згортання виявляється у поверненні до початкової ситуації, але в новій позиції та з новими способами вирішення проблеми [6].

Цілком погоджуючись із таким науковим підходом до рефлексії як процесу, розглядаємо рефлексивні акти як єдність аспектів: інтелектуального (сукупність знань про себе, про інших, про особливості певної діяльності), емоційно-ціннісного (інтерпретація цих знань на основі особистісно активних цінностей і формування на основі цієї інтерпретації власного ставлення до себе та світу), регулятивного (здатність людини регулювати власну діяльність, ставлення до себе та інших й прогнозування ймовірних реакцій на власну поведінку згідно виокремлення актуальних елементів очікування інших і власних цінностей, знань, бажань). Отже, зважуючи на представлення суті поняття «рефлексія» науковцями, визначаємо його як *виявлення здатності людини до самопостереження, самопізнання, самоаналізу та усвідомлення зовнішньої оцінки особистісних особливостей іншими людьми, результатом чого є критичне оцінювання власних дій, досягнень, ресурсів, особистісних якостей та, за необхідності, їх корекція.*

Актуальним у представленні рефлексивних процесів, спрямованих здійснювати самозміну особистості у професії, вважаємо визначення її видів: екстравертної рефлексії, що допомагає визначити орієнтири для професійної реалізації особистості, та інтровертної рефлексії спрямовує на аналіз особистих ресурсів майбутнього фахівця щодо доцільності руху в обраному професійному напрямі. При цьому необхідним для фахівця визначаємо формування цих обох її видів.

Важливим для професійної реалізації фахівця є усвідомлення ним вимог суб'єктів, які є включеними у взаємодіяльність. Тільки за такої умови людина спрямовує зусилля на аналіз та корекцію власних дій з метою

узгодження професійних цілей та суспільних вимог. Зважаючи на це, професійною рефлексією вважаємо співвіднесення можливостей свого «Я» з тим, чого вимагає обрана професія, зокрема з існуючими про неї уявленнями. Вона допомагає людині сформулювати очікувані результати, визначити цілі подальшої діяльності, скорегувати особистий професійний шлях.

Професійна рефлексія є утворенням, як дозволяє людині розвиватись, досягаючи фахового акме, але водночас рефлексивні уміння також мають розвиватись, збагачуючи тим самим особистість, даючи їй поштовх до дій у новому напрямі, спрямовуючи до інновацій у професійній діяльності.

Особливо важливою вважаємо набуття рефлексивних умінь фахівцями, діяльність яких виявляється у контексті психологічного типу «людина – людина», в аспекті якого розглядаємо зокрема педагогічну діяльність. Значущість рефлексії для вчителів початкових класів обумовлюється тим, що їх діяльність є багатофункціональною, багатопредметною, тісно пов'язаною із сприйняттям конкретної моделі педагогічної техніки батьками учнів. Вчитель початкових класів має виконувати кілька функцій: навчальну, виховну, розвивальну, соціалізуючу, діагностичну, здоров'язберезувальну. При цьому зовнішні та внутрішні фактори, що збуджують аналіз якості цих функцій у мислєдїяльності вчителя, актуалізують його рефлексію.

Слід зазначити, що рефлексія активно впливає на продукування інноваційних ідей, реалізація яких відбувається у конкретних експериментах. При цьому кожен експериментальний проект вимагає певної інноваційної підготовки його учасників. У представленні важливості для суспільства в цілому та для педагогіки зокрема реалізації у практичній діяльності теоретично обґрунтованих інноваційних методик спираємось на думку М. Марусинець про те, що професійна діяльність вчителя є неповноцінною, якщо вона будується лише як відтворення засвоєних методів роботи, оскільки в даному випадку не використовуються можливості досягнення більш високих результатів. Зважаючи на це, проект «Інтелект України» вбачається необхідним для формування інтелектуальної еліти нації

на засадах активізації у дітей молодшого шкільного віку природних здібностей, постійного збудження мисленневих пізнавальних процесів.

Рефлексія професійної діяльності вчителя початкових класів за умови його включення у інноваційні освітні проекти, зокрема проект «Інтелект України», має відбуватись відповідно до змісту та перебігу процесів:

- *Усвідомлення* своїх обов'язків у програмі «Інтелект України» (поетапного розвитку мислення учнів, відпрацювання умінь навчатись, мотивації пізнавального інтересу учнів, просвіти батьків, методичного забезпечення навчального процесу, у тому числі технічного);

- *Аналізу* перебігу процесу навчання за програмою «Інтелект України» (відповідність тематично-календарного плану; ускладнення, що виявляються з точки зору батьків; динаміка стану здоров'я дітей проектних класів);

- *Аналізу* досягнень учнів (порівняння із початковими зрізами, із зрізами досягнень дітей звичайних класів, із проєктованими програмою результатами);

- *Корекції* педагогічної діяльності відповідно розбіжностей, що виявляються у запланованих результатах проєкту та реальних показниках досягнень учнів, рівні підтримки батьків, методичного забезпечення проєкту.

Аналіз змісту зазначених процесів виокремлює певні проблеми, які можуть спричинити рефлексію. Так, аналіз відповідності календарно-тематичного планування реальним досягненням учнів спричиняє рефлексію меж «власної несвободи» вчителя, що за думкою М. Марусинець, є виявленням характеристики самоорганізації суб'єкта [4]. Однак ми вбачаємо у цьому процесі певну проблему: у межах проєкту вчитель є обмеженим у виборі засобів, способів, змісту завдань, а також календаризації навчальних тем, оскільки все це достатньо жорстко регулюється програмою проєкту. Зважаючи на це, виокремлюємо конкретну проблему, що виявляється у реалізації будь-якого експериментального проєкту і стосується обмеження творчості його учасників, зокрема учителів проєктних класів. Таке творче обмеження пов'язане із реалізацією змісту програми запропонованого

проекту. Отже, рефлексія поточних результатів діяльності учнів, часто тих, що не задовольняють учителя, не може закінчуватись корекцією ним методів педагогічного впливу, що мають призвести до більш ефективного результату з урахуванням можливості сприйняття навчальної інформації конкретної дитини, а значить кінцем такої рефлексії стане відчуття власної неспроможності педагога впливати на розвиток процесу. Усвідомлення цього може спричинити байдужість вчителя проектних класів до результатів перебігу процесу навчання. Зважаючи на це, стає зрозумілою необхідність забезпечення варіативності дидактичних методів та способів представлення конкретних навчальних тем з тим, щоб кожен учитель мав можливість обрати найбільш ефективний для конкретного класу і учня. Позиція вчителя при цьому є порівнюваною із акторською, відповідно якої актор не може змінювати сценарій, але має право представити «свого» героя інакше, ніж всі інші. У цьому вбачаємо реалізацію вчителем права на творчість.

Отже, здатність до рефлексії вчителя проектних класів виявляється в самоаналізі стилю педагогічної діяльності та його впливу на результати учнів; самооцінці адекватності обраної стратегії, а також прогнозуванні можливості її зміни. Зважаючи на те, що стратегія педагогічної діяльності не обирається вчителем, а лише унаслідується ним відповідно до її бачення авторами проекту, вважаємо необхідним актуалізувати увагу на ще одному результаті рефлексії вчителів, що працюють за програмою «Інтелект України» – можливості впливати на зміст навчальних програм, бути їх співавторами. Таким чином, рефлексія професійної діяльності дозволяє вчителю виявляти креативність у роботі, бути суб'єктом науково-методичного процесу, відчувати значущість своєї думки для професійного суспільства. Саме у цьому вбачаємо прогностичну місію педагога, що дозволяє усвідомлювати необхідність змін програми і впливати на їх реалізацію.

Аналіз шляхів вдосконалення рефлексії вчителів проектних класів дозволяє зупинитись на ще одній особливості педагогічної рефлексії:

готовності діяти у ситуаціях із високим ступенем невизначеності, що обумовлюється сформованістю вмінь учителя усвідомлювати бар'єри професійної діяльності, визначати нестандартні шляхи їх вирішення.

Слід зазначити, що наукова думка пов'язує рефлексивну діяльність із ситуаціями, що містять певний конфлікт між бажаним (очікуваним) та реальним, тобто так звані бар'єри на шляху досягнення мети. У науковому підході до проблеми бар'єрів та їх значення для розвитку людини цікавою представляється думка І. Глазкової про позитивні для розвитку особистості функції бар'єрів [2]. Погоджуючись у цьому із автором, зауважуємо, що певні з цих функцій мають значення для рефлексії. Так, індикаторна функція дозволяє визначати проблемне поле, що потім має бути прорефлексованим; регулююча функція дозволяє актуалізувати латентні ресурси для їх застосування у нових умовах; адаптивна функція регулює домагання особистості та його ресурси, які дозволяють досягти цих домагань; корекційна функція виявляється у гнучкості поведінки особистості в результаті переоцінки можливостей досягнення мети (тобто відбувається зміна траєкторії досягнення мети).

Цілком погоджуючись із таким баченням позитивності бар'єрів для рефлексії педагогічної діяльності, зауважуємо на практичній придатності цієї думки для рефлексії вчителів проектних класів. Саме бар'єри у діяльності, що виникають внаслідок її рефлексії, спонукають вчителя усвідомити необхідність регулярного процесу перегляду результатів діяльності учнів. У межах програми проекту, наприклад, закладено важливість щомісячного двогодинного відпрацювання будь-яким ефективним для конкретного учня способом складних за змістом компетенцій. Уважаємо, що такий підхід дозволяє досягати вирівнювання результатів учнів відповідно програми «Інтелект України», хоча й містить певні ризики, пов'язані із можливим формуванням у дитини, яка починає усвідомлювати регулярну можливість повторного пояснення вчителя, певного роду інфантильності в роботі на уроках.

Важливою для вчителя проектних класів вважаємо рефлексію процесів професійної комунікації, що виявляється у обміні інформацією (популяризації власного досвіду та запозичення наробок інших педагогів) як серед спільноти проекту, так і за її межами. Уважаємо, що обізнаність у різноманітні методик навчально-виховного процесу проекту дає можливість учителю моделювати власну діяльність, маючи альтернативні рішення.

Рефлексії потребують також особистісні характеристики вчителя, які представляють його здатність працювати за програмою проекту та бажання наслідувати його цінності. Домінуючою в особистості вчителя при цьому стає потреба самоактуалізації, що обумовлена наявністю «справи життя», відповідність якій вчитель намагається постійно вдосконалювати. Важливими для рефлексії також стають уміння вчителя сприймати досвід інших, працювати у команді, що виявляються як інструментальні риси професійної компетентності (стиль діяльності, здібності, реалістичне сприйняття світу, здатність змінювати власну точку зору, враховуючи погляди оточуючих тощо). Оскільки вчителі проектних класів мають забезпечувати надання учням знань сучасними способами, важливою вважаємо когнітивну складову особистості педагога, що також потребує рефлексії конкретних педагогічних компетенцій, а саме: спеціальних знань, педагогічних здібностей, рівня власної активності в самовдосконаленні. Зміст такої рефлексії полягає у тому, як вчитель усвідомлює, оцінює та корегує власні знання програми проекту (при цьому має враховуватись не лише обізнаність із її змістом на поточне півріччя або рік, але й орієнтація у програмі загального розвитку дитини в початковій школі), як він сприймає мету цієї програми: усвідомлює її як власну педагогічну мету або ставиться до неї критично.

Ураховуючи особливу підготовку вчителів проектних класів до використання на заняттях сучасних інноваційних технологій, слід зауважити на важливості ним рефлексії власних кар'єрних домагань. Представляється логічним, що у вчителя, який працює за експериментальними програмами

загалом має бути визначеним гідне самоствалення, відчуття причетності до науки, затребуваності у професії. Однак, якщо при такій достатньо високій самооцінці професійного рівня виключається рефлексія, педагог може виявляти позицію зверхнього ставлення до колег, батьків дітей, обумовлену усвідомленням своєї «виключності». Тож уважаємо, що для педагогів проектних класів важливою є рефлексія як рівня професійної самооцінки, так і зовнішнього особистісного оцінювання.

Отже, професійна рефлексія вчителів, що працюють за програмою проекту «Інтелект України» визначається певними особливостями, що обумовлені змістом зазначеного проекту та умовами його реалізації у початковій школі. Однак зважаючи на представлені особливості, акцентуємо увагу на класичній формі перебігу рефлексивного процесу: усвідомленні проблеми, самостереженні, аналізу процесу та його результатів, знаходженні нових ресурсів і, нарешті, корекції діяльності.

Література

1. Бизяева А.А. Рефлексивные процессы в сознании и деятельности учителя: дисс. ... канд. психол. наук / А.А. Бизяева. – Санкт-Петербург, 1993. – 238 с.
2. Глазкова І.Я. Компетентність майбутнього вчителя у запобіганні та подоланні педагогічних бар'єрів: монографія / І.Я. Глазкова. – Бердянськ : Вид-во О.В. Ткачук, 2013. – 416 с.
3. Ермакова Г.Г. Педагогические условия развития профессиональной рефлексии педагога : дис. канд пед. наук / Ермакова Г. Г. – Оренбург, 1999. – 153 с.
4. Марусинець М.М. Рефлексивна позиція у формуванні професійного становлення майбутнього вчителя / М.М. Марусинець // Гірська школа Українських Карпат – 2013. – № 8-9. – С. 93-97.

5. Рибалко Л.С. Акмеологічні засади професійно-педагогічної самореалізації майбутнього вчителя : дис... д. пед. н. / Л.С. Рибалко. – Х., ХНПУ ім. Г.С Сковороди, 2008. – 457 с.

6. Рубинштейн С. Основы общей психологии Т. 1. / С.Л. Рубинштейн. – М., 1989

7. Савчин М. Рефлексія як механізм вдосконалення професійної діяльності / М. Савчин, М. Студент // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2002. – № 2. – С. 137 – 146.

8. Стрига Е.В. Рефлексивна позиція особистості та її значення для формування професійного менталітету майбутніх учителів-гуманітаріїв / Київський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних кадрів [Ел. Ресурс] : Режим доступу: http://narodnaosvita.kiev.ua/Narodna_osvita/vupysku/10/statti/striga.htm.

9. Чернова К.М. До проблеми використання ігрових технологій у формуванні рефлексивної позиції особистості майбутніх менеджерів у ВНЗ / К.М. Чернова // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах : зб. наук. пр. – Запоріжжя, 2012. – Вип. 23 (76). – 508 с. С. 484 – 490.

Анотації

Оксана Резван

«Шляхи вдосконалення професійної рефлексії вчителів проектних класів «Інтелект України»

У статті висвітлено проблему професійної рефлексії; представлено особливості професійної рефлексії вчителів проектних класів «Інтелект України», що відбувається внаслідок усвідомлення професійних обов'язків, аналізу процесу навчання та результатів учнів, а також корекції професійної діяльності; проаналізовано шляхи вдосконалення рефлексії професійної діяльності вчителів початкових класів, які працюють у проектних класах за програмою «Інтелект України».

Ключові слова: рефлексія, педагогічна рефлексія, вчитель, початкові класи, проект «Інтелект України».

Оксана Резван

«Пути совершенствования профессиональной рефлексии учителей проектных классов «Интеллект Украины»

В статье освещается проблема профессиональной рефлексии; представлены особенности профессиональной рефлексии учителей проектных классов «Интеллект Украины», которая осуществляется посредством осознания профессиональных обязательств, анализа процесса обучения и результатов учеников, а также коррекции профессиональной деятельности; проанализированы пути совершенствования рефлексии профессиональной деятельности учителей, работающих в проектных классах по программе «Интеллект Украины».

Ключевые слова: рефлексия, педагогическая рефлексия, учитель, начальные классы, проект «Интеллект Украины».